

Karácsonyi, dramatikus prédikáció

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Erdély, a 17. század első fele

Született 1947-ben. Magyarlatin szakos tanár, könyvtáros, levéltáros. 1972–1997 között az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, az egyházi könyvtárak referense, jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Intézetének vezetője. Kutatási területe: 1800 előtti magyarországi irodalom- és művelődéstörténet. Legutóbbi írását az 1999. 6. számban közölik.

Elhangzott Egerben a *Szent és profán. A magyar színjátszás európai gyökerei* című konferencián 2000. augusztus 23-án.

¹Vö. Csapodi Csaba:

A Magyar Codexek elnevezésű gyűjtemény,
Bp., 1973.

(K 31–K 114.), K 67.;

Muckenhaupt Erzsébet:

A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei.

Könyvleletek, 1980–1985.

Bp., Balassi

Kiadó–Kolozsvár, Polis

Kiadó, 1999, 105–106.

²A kézirat nem a *sermo*, hanem a *contio* kifejezést használja.

³Muckenhaupt,

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Intézetében 16–18. századi prédikációkból készített egyetemi szöveggyűjteményt. Ennek során szisztematikusan válogatunk egymással összehasonlítható beszédeket kéziratos és nyomtatott forrásokból. A kéziratos kötetek felmérése során figyeltem fel egy 17. századi kötetre, amely Csíksomlyóról került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába.¹ Feltűnt benne a beszédek² bensőséges volta, továbbá az azok nagy részének sajátos ritmust adó ismétlődések, itt-ott párbeszéd jelenléte. A kézirat Szent András naptól Gyümölcsoltó Boldogasszonyig tartó ünnepnapokra tartalmaz félszáz prédikációt. A beszédek többsége magyar nyelvű, azokat a margókon és másutt olvasható feljegyzések szerint a keletkezés utáni években többször elmondták. A kötet alapszövege két kéz írása (az évszámokból ítélve az 1610-es évektől 1630-ig), az egyik könyviráshoz közelítő, a másik folyóírás. Az elmondásra utaló, többségükben erdélyi bejegyzések közül a legkorábbi évszám 1617, a legkésőbbi 1676. Valószínűleg ezt a kötetet is Kájoni János kötötte be a 17. század közepe után.³

A kötetben 16 karácsonyi beszéd található. Ezek egyike az alább közölt dramatikus prédikáció. Keletkezése az 1610-es évek végére, esetleg a következő évtizedre tehető. Szerzőjét nem ismerjük. Elmondására utaló hely- és évszámot nem tartalmaz a kézirat. De több esetben találunk az e prédikációt író kéz többi beszédénél. Ezek közül a legkorábbi: *Habita in Fejéregyháza* (Elmondott Fejéregyházán) 1617.⁴

A reformáció nem tudott gyökeret verni a csíki székelyek körében, akiknek lelki gondozását a nem kevés gonddal küzdő ferencesek és általuk megbízott licenciátusok látták el. A licenciátusok eskettek, temettek és vezették a pap nélküli istentiszteleteket, felolvasták a tanítást, többnyire pontosan leírt prédikációkat.⁵ Természetesnek vélhetjük, hogy a 17. század elején keletkezett ferences prédikációk még középkori gyakorlatot követnek. Gyakori bennük az erős érzelmi töltés, a prédikáló személyes kiszólásai, párhuzamos fogalmazás, példák jelenléte. Az erdélyi ferenceseknél a 17. századi hallgatóság körülhatárolható. Néhány nemesi udvar, de leginkább azok a falusi közösségek, amelyekben a hitélet folytonosságát kellett táplálniuk. Szinte törvényszerű, hogy a

2. jegyzetben i. m. 21.
4f. 119.

⁵Az 1628. évi pozsonyi
zsinat szerinti feladatuk:

praelegere populo
verbum Dei.

⁶Pintér Márta

Zsuzsanna: *Történelmi
rétegek a ferences
színhátékokban,*

in: *Iskoladráma és
folklor.* Szerk. Kilián

István, Pintér Márta

Zsuzsanna. Debrecen,
1989, 125-134;

Uő: *A ferences iskolai
színháték a XVIII.*

században. Bp.,

Argumentum, 1993, 25.;

*Régi magyar drámai
emlékek, I-II.* Szerk.

Kardos Tibor. Bev. és
sajtó alá rend. Dömötör

Tekla, Kardos Tibor.

Bp., Akadémiai Kiadó,
1960, 98, 107.

⁷Pintér: *Történelmi
rétegek* (7. j.), 128-129.

⁸A betlehemesekről ld.

Kilián István:

*A betlehemes játék a
XVII. századi*

Magyarországon.

IK 1992, 633-638.;

Uő: *Tizennégy történelmi
betlehemes (1629-1768),*

Iskoladráma és folklor.

(6. j.) 135-143.

gondosan struktúrált sermők helyett a prédikálásnak egyszerű formája maradt gyakorlatban.

A magyarországi szakirodalom többször foglalkozott már a dramatikus prédikációk kérdésével, azoknak az anyanyelvű színjátszásra, különösen az iskolai színhátékokra gyakorolt hatásával. Középkor végi szerzőink közül Laskai Osvát ferences szerzetes latin nyelvű, egyszerű, egységes hangulatú, dialógusokkal tarkított beszédeit szokás példaként említeni. Laskainál nemcsak a szenvedéstörténet, hanem a karácsonyi ünnepkör eseményeinek elmondásánál is akadnak színpadszerű részletek.⁶ 16. század eleji kódexeinkben a szenvedéstörténethez kapcsolódva fordulnak elő magyar nyelvű, elmélkedésre és előadásra is alkalmas jelenetek. Devóciós passiók szenvedéstörténeteit feltételezi a kutatás a középkor végi erdélyi szárnyasoltárok ábrázolásai mögött. A 18. századi iskolai színhátékok elemeiből visszakövetkeztethető, hogy a magyar ferenceseknél folyamatosan jelen volt a dramatikus prédikáció és az abból kialakult devóciós passió.⁷ A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó színhátékok, betlehemesek és a dramatikus prédikációk nyilvánvaló összefüggéseire azonban csak gyér adatokból következtethettünk eddig.⁸ Az alább közölt dramatikus prédikáció kapcsolódási pontot jelent a prédikációk és a színhátékok között. Sőt; a középkori prédikációs gyakorlat ferenceseknél való folytonosságának bizonyítéka. Amit a szakirodalom eddig külföldi és latinul fennmaradt források alapján feltételezett, az immár a karácsonyi ünnepkör esetében bizonyosság: ferences környezetből magyar nyelvű dramatikus prédikáció került a kezünkbe a 17. század elejéről.

Beszédünk dramatikus részeinek tematikája nem a későbbi betlehemesek külön, vagy együtt előforduló motívumaira épül. Az angyalok énekéből kiválasztott témának, a jóakaratsnak körülmények persze előkerülnek a szálláskeresés és a pásztorjelenet egyes elemei. Világi vonások csak a középkori prédikációkban is alkalmazott exemplumok, példázatok szintjén jelennek meg. A használt szófordulatok színhátékokban, betlehemesekben való későbbi előfordulása tovább növeli forrásunk bizonyító erejét: dramatikus prédikációnk nem egyedülálló jelenség lehetett.

A beszédet az alábbiakban szószerint közlöm, mai helyesírással.

* * *

[f. 78] Gloria in altissimis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis. Dicsőség Istennek és ez földön békesség a jó akarats embereknek.

Azon éjen, melyen született az Úr Krisztus, új és azelőtt soha nem hallatott éneket éneklettek nagy fennszóval az angyalok ez földön.

Ennek az mennyei énekszónak hallgatói az vigyázó pásztorok voltak. Az kórus éneklő kar, az szélyes mező, és az ének, és ez földön Békesség a jó akaratú embereknek. Ennek az éneknek egy részét másszorra hagyván, lássuk meg most: Micsoda az jó akarat? Én erre az mélységes kérdésre elegendőképpen meg nem felelhetek, hanem rendről rendre kérjük meg azoktól, kik ezen a drágalátos áldott éjen az istállóban az Krisztus jászolyához gyűltek volt.

Elsőben is mit kérjünk azoktól az angyaloktól, azt, hogy micsoda az jó akarat.

— Ó ti tisztaságos, boldogságos és szentséges szent angyalok! Miért jöttetek oly nagy sereggel ebbe a mi rongyos kalibánkba alá? Mit kerestek ez földön, mi héával vattok, mi szükségtek legyenek nektek mennyben? Bizon itt minálunk semmi méltó és bőcsületes szállást nem találtok.

Erre a kérdésre közönségesen égi szóval felel az angyali sereg.

— Ó halandó emberek, jól tudjuk mi az ti lakóhelyeteket, az ti állapototokat és elméteket is tudjuk. (f. 78v) Azért ne véljétek, hogy mi azért jöttünk volna, hogy az ti tiszteteket, méltóságotokat, állapototokat, örökségteket, jószágotokat, kénccseteket, gazdagságotokat keresnők, úgy kívánnók. Nem azért jöttünk, hogy titőletek valami szokatlan mesterséget tanolnánk. Nem tikteket kerestünk, sem semmitek, azmelyek nekünk nem kellenek egy cseppnét is, hanem csak az egy jó akaratot, mely minden aranynál, minden drágakőnél, gyöngynél, gyémántnál drágább és nekünk kedvesebb.

Úgy tetszik, énnékem, hogy az mennybéli szent angyalok hasonlóképpen cselekedtek, amint szoktak cselekedni, az fejedelmek, nagyurak és főrendek, mikor útjukban valamely szegény serfőző, vagy tyúkász házánál megszállnak. Mikoron látják, hogy a gazda igen szegény, sem tála, tényéra, abrosza, ágyleple, kenyere, étke nincsen nekie való, s az mie vagyon pedig, azt örömet adná vendégének, ha parancsolná, ha néki kellene, s maga jó akaratját ajánlja, hogy ami házánál vagyon, meg nem tagadja, csak parancsoljon. Kinek az úr így felel nagy kegyesen:

— Tudom édes jámborom, micsoda házba szállottam, ha énnékem egy pár tyúkhasznót és egy ital sert adsz, elég énnékem erre a napszorára, nem es vendégeskedni jöttem, édes Jámborom, én tehozzád, [f. 79] hanem édes ismeretlen gazdám csak egy kevés ideig akarok nálad lenni, és tégedet gazdagabban hadni, hogysen mint találtalak. Akarod-é azt?

Kinek a tyúkász nagy örömmel és mosolyogva így felel:

— Hogyne akarnám Uram, igen es akarom, mert én igen szegény ember vagyok, csak parancsolj, kész vagyok mindenre, valamit parancsolsz.

Ezt az jó akaratot, ezt az készséget kívánják az szent angyalok, azok az mennyei fejedelmek mitőlünk ezen ez világon. Azt pedig

az mi hasznunkért, hogy minket meggazdagítsanak, ama drága kénccset, gazdagságot, melyet az egész emberi nemzet kívánt és óhajtott annyi ezer esztendőök forgása alatt: Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

De kérjük meg Józseftől is, mi végre jött Betlehembe.

— Ó szentséges József! Ó ennek az kis cselédecskének tisztaságos gondviselője, mit keressz ilyen hosszú úton, ily alkalmatlan, hideg, téli üdőben? Mit keressz itt most Betlen városában, holott az sokaság az szállást mind elfoglalták, hiszen látod, hogy sohult nincsen teneked és az te cselédednek itt hely, sohult csak egy szegeletet sem találsz ez egész városban, hanem orca pirulással szégyenkedel házról házra, mindenünnét ugyan kiigazítanak, jobb hogy haza menj Názáretbe az te terhes jegyeseddel. Itt téged senki nem köszönt, senki egy darab kenyeret, egy ital vizet nem ad. [f. 79v]

Erre megfelel Szent József, kinek igyekezete vagyon.

— Látom, hogy sehult nem talállok szállást, de egy pusztá istállóba bészállok. Nem is azért jöttem én ide, hogy itt vendégeskedjem, kedvem szerént lakjam, hanem hogy az Isten akaratját bételjesítsem.

— De megbocsáss nékem, édes József! Nemde, nem az Isten akaratja ez, hogy most ide jöttél, ilyen állapattal, hanem az római császárnak kevélysége, hogy megismerje az ő birodalmának nagy voltát és felfuvalkodjék, mint Dávid régenten.

József erre.

— Ennek az bálványimádó pogány fejedelemnek kevélységére nékem kevés gondom vagyon, hanem mivelhogy Uram és Fejedelmem, nékem azt kell cselekednem, mivel Isten azt parancsolja, Isten azt akarja.

De kérjük meg az Boldogságos Szűz Máriát erről a dologról.

— Ó te boldogságos, szeplőtelen szép Szűz Mária, ha tégedet Isten Anyjának mondlak, avagy ha minden tisztelettel magasztalalak, méltó vagy. Mert te édesanya vagy annak, akinek fiacskájának tiszteletire és szolgálatjára mennyországból leszállottak az angyalok. Hova mégy, hova sietsz Betlehembe, az nemzetségednek városába, hogy magadat császár levelébe béfressad, hogy Dávid magvából és nemzetségéből való vagy, s tudod-é, hogy az szegen rendet senki sem isméri meg, s onnét csak orca pirulással kell visszatérnetek? [f. 80] Az te nemzetségid közül senki bé nem fogad titeket, nemhogy egy darab kinyeret, egy italt, de mégcsak szállást sem adnak. Hát te, ó szentséges Szűz, mit jársz itt, miért otthon nem ülsz, holott az leányoknak otthon volna helyek? S annak felette, tudod-é, micsoda állapattal vagy, tudod-é, hogy mit monda az angyal, hogy az kit az Szentlélektől méhedbe fogadtál, az magasságbéli Isternek Fia? Tehát miért veted magadot ily veszedelemnek? Az te szállásod talám az város piarca leszen!

Erre megfelel, és azt mondja.

— Az én jegyesem, József s én, nem keressük az mi dicsőségin-
ket, hogy még mi es Dávid király nemzetségéből volnánk, sem az
mi nyugodalmunkot, vagy nem az mi akaratunkon járunk, ha-
nem csak az egy Isten akaratját akarjuk bételjesíteni.

— De megbocsáss, ó boldogságos szép Szűz Mária! Nem lát-
szik énnékem, hogy Isten akaratja volna ez, hanem ember akarat-
ja, mégpedig Isten ellenségének akaratja. Mert nem parancsolja Is-
ten, sőt igen tiltja, hogy az szegény községet ne saccoltassák, ne
síkássák, ríkássák, mint ez az Cyrius tisztartó cselekeszik. Mert
ez síkatja, ríkatja az egész tartománt, ő az, aki ilyen sanyarú üdö-
ben mindeneket kiűz, kibontaluztat házából.

— Úgy, de ki parancsolta Cyriusnak? Én azt vélem, hogy a
császár. Hát az császárnak ki? Az Isten. Tehát azért cselekedte,
hogy Isten parancsolta. Az Isten akaratjához akarjuk magunkot
szabni, [80v] azért cselekedszük ezt az utat.

Hát ha az városban szállást nem találtok, légyen Isten akaratja.
De kérdjük meg ettől az kis gyermektől is.

— Ó kedves és gyönyörűséges, szép, ártatlan kis gyermekcske!
Ó az Atyaistennek egyetlen egyszülött Fia! Ó, aki bölcsőbb vagy
Salamonnál, sőt ki az Atyának bölcsessége vagy! Ó angyaloknak
királya, mit keressz itt ilyen számkivetésben? Nemde ezerszer
nem jobb lett volna teneked azon gyönyörűséges szép városban,
az te angyalid között laknod, az te dicsőséges királyi székedben,
az Atyának kebelében maradnod, hogysesm ebben az rongyos
kalibában, ebben az bűdös istállóban, ily szórós jászolyban, ily
kórós szénán, szalmán, úgy pólyában, ily hideg téli üdőben sa-
nyarognod? Ó Uram, Téged ez világ így meg nem ismér, ha más-
képpen meg nem ismérteted magodot, sőt megvet, megutál.

Erre nem szóval, hanem cselekedettel, sírással megfelel ez gyö-
nyörűséges szép gyermek.

— Tisztességes állapotot én most nem keresek, az testi gyönyö-
rűséget és nyugodalmot megvetem, senki jó lakását, meleg házát,
lágú ágyát, bölcsőjét én nem kívánom. Az én ételem, italom ut fa-
cio voluntatem Patris mei, az, hogy az én Atyám akaratját csele-
kedjem, bétöltsem, csak azt kívánom, azt szomjúhozom, s azért is
jöttem ez világra, nem hogy az én akaratomat cselekedjem. És az-
mint most láttok engem az jászolyban fekünni, úgy fogtok látni
az oszlophoz kötözve [f. 81] és az keresztben függeni. S ezek mind
az én Atyám akaratjából lesznek. Quia descendi de coelo non ut
faciam voluntatem meam, sed ejus, qui misit me, Patris.

Ez az Krisztusnak hozzánk való felelete.

Mi légyen pedig az jó akarat, kiknek az angyalok békességet
hirdetnek? Megfelel Szent Leo. Az jóakarató emberek, kiknek az
angyalok békességet hirdetnek, kiknek Isten szent angyali által
békességet promulgáltat, hirdettet, azok, kik az Isten akaratjától
semmi úton, semmi okon el nem szakadnak. Azok, akik minden
nap, minden órában tökéletes akarattal azt mondják Istennek: fiat

voluntas tua, légyen az te akaratod, miképpen mennyben. Az jó-akarat tehát az, hogy ember tökéletes szívvel, lélekkel egyet akar, egy akaraton vagyon, az mit Isten akar, ő is azt akarja, az mit Isten nem akar, ő is azt nem akarja.

Ha Isten azt akarja, hogy innepet szenteljünk nem veszteg heveréssel, nem vendégeskedéssel, tobzódással, hanem isteni szolgálattal, mi es azt akarjuk, ezt cselekedjük. Ha Isten azt akarja, hogy irgalmasok, sziligyek, egymáson könyörülők, békességesek, alázasok, józan életűek [legyünk], mi es azt kövessük, hogy mindenben Isten akaratjához szabjuk akaratunkot és életünköt. Beteg vagy? Azt mondjad: fiat voluntas Dei és könnyebben tűr[öd]. Üldöztetel? Azt mondd: fiat voluntas tua, Domine, könnyebben elviseled. Kárt vallottál? Jószágodot elvesztetted? Házad megégett? Marháidot elvették? Szolgáidot megölték? Fiaidot, gyermekidet nyomorgatják? Mondjad Szent Jóbbal: Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Deo placuit, ita factum. Sit nomen benedictum, fiat voluntas tua. Ezt az jó akaratot éneklették az Krisztus Bölcsénél az angyalok, ennek osztogatják ama drága ajándékokot. Akiben ez a jó akarat, és az ő akaratját tökéletesen [f. 81v] az Isten akaratjával egybe nem kapcsolja, szüntelen másokat síkat, ríkat, üldöz, kerget, lop, húzon, veszkődik, tobzódik, átkozódik; nincsen annak békessége sem Istentől, sem az szent angyaloktól, sem az gonosz angyaloktól.

Evvel a jó akarral, evvel a drága ajándékkal köszöntenek bé az Úr Krisztus eleibe az pásztorok. Transeamus usque in Bethlehem, et videamus Verbum, quod factum, quod Dominus ostendit nobis.

Nem vonogatták magokot, nem szánták fáradságokot, nem gondoltak vele, hogy talám kárt fognak vallani. Nem mondotta egyik a másiknak, hogy menj el te, itt leszek én a marha mellett, vagy inkább te menj ott, itt maradok, hogy kár ne légyen, hanem mindnyájan egyenlő akarral, transeamus, menjünk el, szintén Betlehemig, lássuk meg az Igét, melyet az Úr megjelentett nekünk: Et venerunt festinantes, és sietséggel eljövének, et invenerunt puerum Jesum Christum, Mariam, matrem ejus. És megtalálák.

Ez okáért, Keresztyén Ember, járd el ez világnak minden helyeit, hánd fel ez világnak minden szegletit, olvasd által ez világnak minden könyveit, hágj fel az egek felibe, szállj alá az pokolra, nem találsz igaz és valóságos békességet, hanem csak abban az jó akaratban, mely az Isten akaratjával megódhatatlan kötéllal magát egybe kötötte és kapcsolta. Ezt az jó akaratot hirdetik és ajánlják ezen az szentséges éjen az szent angyalok, énekelvén: És az földön békesség az jó akaratú embereknek.